

Ecsedi Zsuzsa

Quo vadis Hungaria Lutherana — in musica sacra?

E rövid írás Trajtler Gábor tiszteletére, 75. születésnapja alkalmából készült. Ismer-
vén az ünnepektől hosszú pályafutását, sok-
oldalú erőfeszítéseit, mi egyébről is lehetne írni, mint az egyházzene istentisz-
teletben betöltött helyéről, szerepéről, az evangélikus egyházzenesz feladatá-
ról. Ezért döntöttem úgy, hogy most nem egy kutatás részeredményeit adom
közre, hanem megpróbálom megfogalmazni a bennem élő ideális egyház-
zene- és egyházzeneszképet. Évtizedeken át tanítottam a főtí kántorképző tan-
folyamain, hosszú évekig végeztem kántori szolgálatot a szombathelyi gyü-
lekezetben, az egyházzenei mesterdoktori cím megszerzése során komolyan
foglalkoztam a Luther-énekekkel és az istentisztelet megformálásával; mindez
sok gondolatot indított el bennem, amelyek kifejtése reményeim szerint hasznos
lehet közös jövőnk szempontjából. Nem akarok mindenáron újdonságokkal
előállni; inkább az a célom, hogy rendszerezem és összefoglaljam a meglévő
tudást és tapasztalatot, amelyet mégsem használunk eléggé.

*Ecsedi Zsuzsa a szombathelyi Művészeti Szak-
középiskola tanára, a szombathelyi evangélikus
gyülekezet kántora.*

Az istentiszteleti zene terét, kibontakozási lehetőségeit természetesen a li-
urgia szabja meg. Ez a „Quo vadis Hungaria Lutherana — in sacra liturgia?”
című cikk témája; ezt a szoros összetartozást és függést akarja érzékeltetni az
ikercím is.

Először lássuk, mit vall a zenéről az evangélikus egyház?

Luther felfogásában „Frau Musica”¹ elsősorban *creatura*, tehát Isten terem-
ménye, és csak másodsorban *scientia* vagy *ars*. Minden művészetet, de külö-
nösképpen a zenét annak a szolgálatában szeretné látni, aki azt teremtette és
nekünk adta.² Csak akkor látja értelmét, ha nem „holde Kunst”, tehát az érzé-
keinkre ható, gyönyörködtető dolog, hanem Krisztusra vonatkozik, a meg-
váltás fölötti örömet hirdeti — írja a Babst-énekeskönyv előszavában.³

¹ Weimarer Ausgabe 35,483. A Klug-énekeskönyv (1543) tartalmazza a Frau Musicához írt dicsőítő költeményt.

² „alle künste, sonderlich die Musica gerne sehen ym dienst des, der sie geben und geschaffen hat”
(WA 35,475).

³ „Gott hat unser hertz und mut frölich gemacht durch seinen lieben Son, welchen er für uns gegeben hat zur erlösung von sunden, tod und Teuffel. Wer solchs mit ernst gleubet, der kans nicht lassen, er mus frölich und mit lust dauon singen und sagen, das es andere auch hören und herzu kommen” (Vorrede zum Babstschen Gesangbuch von 1545, WA 35,477). Ezek a gondolatok közel állnak Ef 5,19-hez (Mondjatok egymásnak zsoltárokat, dicséreteket és lelki énekeket; énekeljetek és mondjatok dicséretet szívetekben az Úrnak.) és Kol 3,16-hoz (A Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon úgy, hogy tanítsátok egymást teljes bölcsességgel, és intsétek egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel; hálaadással énekeljetek szívetekben az Istennek.).

Hogyan jelentkezik ez az istentisztelet zenei megformálásában?

A keresztény istentiszteletben —bizonyos megszorításokkal, paraliturgikus helyzetben— mindig voltak anyanyelvű énekek. A reformáció legjelentősebb változtatása, hogy Luther az anyanyelven énekelt gyülekezeti énekek önálló helyet biztosít, a gyülekezetet így a liturgia szolgálattevőjévé, az istentisztelet cselekvő részesévé téve. Az énekek meghatározott liturgikus funkciót kapnak.⁴

A váltakozó éneklés, elsősorban antifonális formájában, a keresztény liturgia legősibb elemei közé tartozik. A reformáció korában az új szerepet kapó gyülekezeti éneket (korált) is bevonták ebbe a gyakorlatba, az *alternatimpraxis*ba. A graduálének és az antifonális éneklésre önmagában is alkalmas Te Deum és Magnificat mellett a Gloria- és Sanctus-éneket is gyakran alternatim szólaltatták meg.

Az istentiszteleten előadható műzene nagy része koráldallamokat dolgoz fel különböző technikákkal és terjedelemben, a Kantionalsatztól a motettáig, a korálfűgától az orgonapartitáig és korálfantáziáig.⁵

Látván a ránk hagyományozott értékeket s az istentisztelet liturgiáját, vizsgáljuk meg lehetőségeinket *s az orgona és a kórus ebből következő feladatait!*

A legjobb esetben az orgona szerepe nem csupán az énekkísérésre szorítkozik, hanem a különböző korálfeldolgozások vagy rögtönzés révén az énekek igényes bevezetése és az alternatim előadás⁶ is feladata.⁷ Ezenkívül szabad orgonaművekkel⁸ (prelúdium, toccata, fűga, fantázia, ricercar)⁹ megteremti az istentisztelet keretét. Még egy helyen adódik lehetőség az orgona önálló megszólalására: az úrvacsoravétel alatt.¹⁰ Figyelembe véve a kántorok képzettségét és a magyarországi gyülekezetek ízlését, leginkább a kiterjedt barokk repertóriból, valamint az egyszerűbb romantikus és a mértéktartó XX. századi művekből érdemes válogatni.¹¹

⁴ Luthertől függetlenül Nikolaus Decius is eljutott a liturgikus tételek strófás énekekkel való helyettesítésének gondolatára, példa rá ma is használt Gloria- és Agnus Dei-éneke: *Allein Gott in der Höh' sei Ehr* (Evangélikus Énekeskönyv 43) és *O Lamm Gottes, unschuldig* (EÉ 188).

⁵ Egyéb lutheránus egyházzenei műfajokra (história, kantáta) egyrészt a terjedelmi korlátok miatt nem térek ki, másrészt azért, mert a mai (fő)istentiszteletbe nem —vagy csak nagy kompromisszumok árán— illeszthetők be.

⁶ Ez az előadási mód ma nem használatos nálunk, de jó előkészítés után el tudok képzelni olyan alkalmat, amikor a gyülekezet csendben, elmélkedve olvassa az ének egy versét, miközben orgonakorált hallgat.

⁷ A graduálének bevezetése a legalkalmasabb hely jól megválasztott korálelőjáték megszólaltatására. Károsnak tartom viszont azt a —sok helyen alkalmazott— gyakorlatot, hogy ez előtt az ének előtt szabad orgonamű hangzik el. Ez megakasztja a liturgia menetét, és betétté alacsonyítja a zenét.

⁸ Közönséges vasárnapi istentiszteleten a művek terjedelme legfőlegbb két perc.

⁹ A bevezető zene lehet a kezdőének előjátéka is.

¹⁰ Ha a gyülekezet nem énekel, az orgonista kommuniónis vagy hálaadó korálfeldolgozást —leginkább partitát— játszhat.

¹¹ Sok, főleg német eredetű kiadvány áll rendelkezésünkre, amelyben egyrészt korálfeldolgozásokat találunk, másrészt kellő terjedelmű és nem túlságosan nehéz szabad kompozíciókat hangnemen szerint rendezve.

Ennek látszólag ellentmondva mégis azt állítom, hogy az orgonista-szolgálat legfontosabb része a gyülekezeti énekek megfelelő bevezetése, majd „vezetve kísérése”. Csak ezután következnek az önálló orgonaművek, mivel ezek, ha a kántor kevésbé képzett, elhagyhatók, míg gyülekezeti ének nélkül az evangélikus istentisztelet nem képzelhető el.

De mit jelent a megfelelő kísérés? Először is át kell gondolnunk, hogy a sorra kerülő énekhez milyen tempó és karakter illik. Más egy bűnbánati és egy dicsérő ének, más egy páratlan vagy páros lüktetésű, más egy XVI. századi korál vagy XIX. századi dallam. Az intonációval határozott, egyértelmű tempót adunk, majd a versszakok során figyeljük a gyülekezet éneklését,¹² és rugalmasan, a vezetést el nem veszítve, finoman alkalmazkodunk hozzá. Ez a kettős figyelem nagy gyakorlatot és alázatot igényel.¹³

A kórus feladatait még inkább befolyásolja az istentiszteleti rend alakulása. Mivel egyházunk jelenleg új liturgia bevezetése előtt áll, a most érvényes mellett ezt is igyekszem figyelembe venni.

Az énekkari teendők három csoportja: a liturgikus dallamok vezetése vagy önálló éneklése; a gyülekezeti énekek alternatív megszólaltatása; az istentisztelet meghatározott helyén önálló kórusmű előadása.

A liturgikus tételek közül a díszesebbeket: az introitust, a szekvenciát a kórus önállóan szólaltatja meg. Az ordinárium tételeiben (Kyrie, Gloria,¹⁴ Sanctus, Agnus Dei) viszont segíti a gyülekezet éneklését. Az új liturgia elfogadtatásának sikere — a felkészült lelkészek türelmes tanításán túl— nagyban múlik az énekkarokon és kórusvezetőkön is; főleg a sokak számára szokatlan válszolgatásokat tehetik gördülékenyebbé.

Leginkább a graduálének vagy főének alkalmas arra, hogy alternatív módon, vagyis versszakonként váltakozva énekeljük¹⁵ (előfordulhat a kezdő-éneknél is). A következő lehetőségekkel élhetünk (az egyszerűbbtől az igényesebbig):

¹² Fontos, hogy a kántor is együtt énekeljen a gyülekezettel (az evangélikus egyházban ez sajnos egyáltalán nem természetes), mert különben nagy a veszélye annak, hogy nem formálja megfelelően a korált.

¹³ Nem véletlenül foglalkozom ilyen sokat a témával. Az a tapasztalatom ugyanis, hogy vannak olyan kántorok, akik —kimondva vagy kimondatlanul— lenézik ezt a feladatot, és csak a „darabokat” tekintik kihívásnak. Nagy felelősség nehezedik rájuk, mert ezzel tudtukon kívül jelentősen befolyásolhatják az istentisztelet látogatottságát. Ha nem is fogalmazza meg, a gyülekezeti tag érzi a különbséget, és ha sokszor van kellemetlen tapasztalata, egy idő után leszokhat az istentiszteletről (éppúgy, mint a rossz prédikációk hatására). A kántorok másik —remélhetőleg kis— csoportja viszont sajnos alacsony képzettsége miatt nem képes az énekek megfelelő, muzikális vezetésére.

¹⁴ A *Laudamus te*-t többnyire a kórusra szokták bízni, de nem tartom reménytelennek, hogy jól éneklő gyülekezetek is megtanulják.

¹⁵ Mivel itt nagyobb figyelemre van szükség, ez kikölkentheti a közösséget a rutinszerű éneklésből, amely sokszor —valljuk be— oda nem figyelést jelent.

gyülekezet orgona nélkül,
 gyülekezet orgonával,
 énekkar egy szólamban orgona nélkül,
 énekkar egy szólamban orgonával,
 énekkar több szólamban: egyszerű kancionális tétel,
 énekkar több szólamban: motetta, melyben a dallam cantus firmus-
 ként is megszólal,
 orgonakorál (amely alatt a gyülekezet az adott versszak szövegét ol-
 vassa és elmélkedik).

Az igehirdetés (vagy a hirdetés) után¹⁶ a kórus az egyházi évhez, illetve az istentisztelet jellegéhez illő önálló kórusművet ad elő (offertorium). Erre a célra leginkább zsolnármegzenésítések és korálfeldolgozások alkalmasak. Elhangozhat nagyobb szabású gregorián tétel is: himnusz,¹⁷ szekvencia. Ha valahol csak néhány éneklésre fogható ember akad, megszólaltathatnak egy egyszerű koráldallamot orgonakísérettel, ez is változatosabbá teszi az istentiszteletet. (Nemcsak a négyzólamú vegyeskar énekkar!!!)

Feleslegesnek tűnhet, mégis fontosnak tartom leszögezni: *az istentiszteleten magyar nyelven énekeljünk!* Ha ezt komolyan vesszük, egyértelmű, hogy a német evangélikus zeneszerzők nagyobb szabású műveinek előadása akadályokba ütközhet, mert nem szerencsés őket magyar fordításban énekelni. Kivételes alkalmakkor, jó előkészítéssel, a magyar szöveg közrebocsátásával el tudom képzelni egy-egy evangéliumi motetta vagy zsolnárfeldolgozás eredeti nyelven való előadását, de az alaptörekvés mindig az legyen, hogy anyanyelven énekelhető művet keressünk! Az egyszerűbb korálfeldolgozásokat minden gond nélkül el lehet látni magyar szöveggel; a motettákat, egyházi koncerteket és kantátákat pedig ne a főistentiszteleten, hanem egyházzenei áhítatokon adjuk elő!

A kántor tevékenysége tehát két részre oszlik: orgonálásra és kórusvezetésre. A gyülekezetek nagy részében találunk olyan személyt, aki orgonán vagy harmóniumon különböző színvonalon ellátja legalább az énekvezetés szolgálatát. Nagyobb, főleg városi gyülekezetekben képzettebb, szakirányú végzettségű kántorok is dolgoznak. Énekkar viszont jóval kevesebb helyen működik; ezek színvonalában is van akkora különbség, mint az orgonistákéban. Találunk olyan gyülekezeteket, ahol az orgonálás és a kórusvezetés egy kézben egyesül, de sok olyan hely is van, ahol a feladatok több személy között oszlanak meg. A feladatok megosztása esetén is az volna az eszményi, ha minden munkatárs valamennyire járatos lenne az orgonálásban és a kórusvezetésben egyaránt.¹⁸

¹⁶ Ahol ezt igénylik, a kórus az úrvacsoravétel alatt is énekelhet odaillő éneket vagy kórusművet.

¹⁷ Bár a himnusz eredetileg a zsolozsma műfaja, sokoldalúsága okán a főistentiszteleten is használható. Ugyanez érvényes a nagyobb terjedelmű, önállóan is előadható antifónákra (lásd a Protestáns graduál 29. oldalát).

¹⁸ Ezt a célt akarja elérni a németországi egyházzeneszsképzés. A hallgatóknak mindkét területen komoly teljesítményt kell nyújtaniuk. Természetes, hogy később mindenki tevékenységének

A kántor feladata, hogy a lelkésszel együtt az istentiszteletet megtervezze, a liturgia megvalósításának feltételeit megteremtse. A kántori szolgálat ellátása tehát egyrészt átfogó zenei, hangszeres, liturgiai, teológiai ismereteket, másrészt teljes lelki-szellemi odaadást igényel.

Végül arról, hogy mi „az írástudók felelőssége”: vagyis milyen feladatok várnak a képzett, okleveles egyházzeneészekre, hogyan kellene segíteniük a többi kántor munkáját?

Véleményem szerint csak akkor juthatunk előbbre, ha mind többen ismerik fel, hogy nem takaríthatják meg a vajúdas fájdalmaikat; először mindenkinek külön-külön kell eljutnia a maga probléma-felvetésére és a megoldási javaslatok megfogalmazására, csak ezután következhet a közös munka. Ez viszont fel tudná oldani sokak rossz érzését, hogy magányosan, társak nélkül kell a harcot megvívniuk.

Vannak kisebb léptékű, rövid távon megoldható feladatok, és áll előttünk olyan is, amely évtizedekre munkát ad. Íme azok a témák, amelyeket én fontosnak tartok.

- 1) A jelenlegi korálkönyv legalább részleges revíziója: a legkevésbé sikerült harmonizálások helyett vagy mellett a kántorok rendelkezésére kell bocsátanunk új, ill. régiből átdolgozott klasszikus (egy hang — egy akkord) kísérleteket.
- 2) Kórusgyűjtemény könnyen énekelhető művekből: két-, három- és négyszólamú egyeskarri és egyneműkarri korálletétek alternatív éneklés céljára, valamint egyszerűbb motetták és zsoltárfeldolgozások magyar nyelven.
- 3) Intonációk a leggyakrabban használt dallamokhoz — Főleg a régi magyar énekhez van szükség akár intonációkra, akár rövid előjátékokra, mert ilyen anyag alig létezik.
- 4) Magyar nyelven hiányzó fontos egyházzenei szakirodalom fordítása és kiadása
- 5) Liturgikus énekanyag összeállítása
- 6) „Kántor-újság”: cikksorozat vagy egyéb információadási és kapcsolattartási lehetőség az egyházi sajtóban kántoroknak gyakorlati tanácsokkal, kották közlésével.
- 7) Himnológiai tankönyv írása a felsőfokú egyházzenei képzés, a Hittudományi Egyetem, a főti Kántorképző és az egyházi oktatási intézmények részére.
- 8) Evangélikus egyházzenei kollégium vagy munkaközösség létrehozása
- 9) Új énekeskönyv szerkesztése (ez az, ami legalább 30 évre munkát ad): munkamódszer és szerkesztési szempontok meghatározása, megfelelő munkatársak megtalálása, alap kutatások, himnológiai és teológiai vizsgálatok.

kialakul a súlypontja, de az nem lehetséges, hogy az egyik oldalhoz egyáltalán ne értsen. A Magyarországon az utóbbi évtizedben létrejött felsőfokú egyházzeneoktatás ezt a sajátos evangélikus igényt (még) nem tudja kellőképpen kielégíteni.

Bár törekedtem a téma minél teljesebb áttekintésére, tisztában vagyok azzal, hogy mindent leírni lehetetlen. Ha írásom akár egy embert is vitára vagy továbbgondolásra készítet, már elértem célomat: induljunk el egymás felé, és határozzuk meg azt az irányt, amerre mindannyian haladni szeretnénk. Ha így teszünk, talán a mi 75. születésnapunkra is lesz, aki cikket írjon...

Irodalom

Christoph Albrecht: „Die Gottesdienstliche Musik“, in *Handbuch der Liturgik: Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*. Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt; Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995. 510–536.

D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe). Hg. Wilhelm Lucke. XXXV. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger 1923. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1964.

Protestáns graduál. Készítette Ferenczi Ilona és Dobszay László, közreműködött Bódiss Tamás és Farkas Zoltán. Budapest, ReZem 1996.